

Șerban PAPACOSTEA, *Orientări și reorientări în politica externă românească: anul 1359 / A Turning Point in Wallachian Foreign policy: The Year 1359 / Un tournant de la politique étrangère de la Valachie: l'année 1359 (p. 9-24)*

Începutul domniei lui Ludovic cel Mare (1342-1382) a marcat o relaxare a raporturilor politice cu Țara Românească, extrem de încordate în deceniile precedente. Alianța încheiată împotriva Hoardei de Aur între regele Ungariei și domnul Țării Românești, Nicolae Alexandru, a fost urmată de o ofensivă reușită la răsărit de Carpați, dar aceasta nu a reușit să elimine cauzele profunde ale antagonismului dintre cele două state. Din anii 1355-1356 regele Ungariei și-a orientat efortul de expansiune spre sud-estul european încercând să introducă această zonă în sfera de hegemonie catolică. Procedând astfel, Ludovic reactualiza vechiul proiect al regilor arpadieni de a se instala ca stăpâni la Constantinopol. Acțiunile militare întreprinse în teritoriile occidentale ale Peninsulei Balcanice în 1356-1358 au fost urmate de un val de intoleranță confesională și de dorința monarhului de a-și impune controlul direct asupra regiunii.

Valahia voievodului Nicolae Alexandru a respins noua politică a regelui. În 1358 acesta din urmă decisese unilateral să acorde negustorilor din Brașov circulația liberă prin teritoriul Țării Românești, până la gurile Dunării. În fața acestei decizii domnul muntean a decis să rupă legăturile cu Ungaria, orientându-se spre Imperiul Bizantin. În mai 1359 un act patriarhal consemna existența scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei acordându-i domnului titlul de *authentis*. Această situație echivala cu o veritabilă declarație de independență în raport cu Ungaria, regele Ludovic condamnând în termeni aspri gestul și titulatura asumată de Nicolae Alexandru. Un nou conflict a opus cele două puteri și în ciuda armistițiilor și păcilor care au întrerupt ulterior starea conflictuală, anul 1359 a marcat separarea de Ungaria și intrarea în sfera de influență a Bizanțului.

Le début du règne du roi de Hongrie Louis d'Anjou (1342-1382) marqua une pause dans les relations hungaro-valaques, tendues jusqu'à l'hostilité dans les décennies précédentes, qui ont assisté au grand affrontement armé entre le Royaume hongrois et la Valachie du temps de Charles-Robert d'Anjou et du grand voïvode de Valachie, Basarab Ier (1330).

L'alliance conclue contre les Tatares de la Horde d'Or par les deux fils des adversaires de 1330 – Louis d'Anjou et Alexandre Basarab – et l'offensive couronnée de succès qu'ils menèrent à l'est des Carpates ne réussirent finalement pas à éliminer les causes profondes de l'antagonisme qui opposait les deux puissances. Dès 1355-1356, le roi de Hongrie, qui avait éloigné des frontières de son pays le péril tatar, orienta son effort expansif principal en direction du Sud - Est européen qu'il entendait à la fois libérer du danger ottoman et soumettre à l'Eglise catholique, sans doute à la hiérarchie de son pays qu'il contrôlait directement. Ce faisant, il actualisait le vieil espoir de ses prédécesseurs de la dynastie arpadienne de s'installer en dominateurs à Constantinople même. Les expéditions armées que Louis entreprit dans les territoires occidentaux de la Péninsule Balkanique en 1356-1358 furent accompagnées et suivies par une puissante vague d'intolérance confessionnelle et une manifestation simultanée de la volonté du roi d'imposer son contrôle direct sur les territoires et les peuples de la région.

La Valachie du *grand voïvode* Alexandre repoussa cette nouvelle politique du roi de Hongrie. En effet, en 1358, Louis avait décidé unilatéralement de céder aux marchands de Brașov, ville de Transylvanie soumise à son autorité, le libre passage jusqu'au Bas-Danube à travers un territoire revendiqué et contrôlé à cette date par le prince valaque. Décidé à rompre

avec son suzerain abusif et intolérant, le grand voïvode de Valachie se tourna du côté de Byzance et négocia avec les autorités supérieures de l'Empire des Paléologues. En mai 1359, un acte patriarcal créait un siège métropolitain intitulé «pasis Oungrovlahias» (de toute l'Hongrovalachie) et conférait au *grand voïvode* le titre de *avthentis* (autocrate). Cette évolution équivalait à une véritable proclamation d'indépendance par rapport à la Hongrie du roi Louis d'Anjou qui condamna sévèrement le geste et la titulature assumés par le *domn* (dominus) de Valachie. Un nouveau conflit opposa les deux puissances et, malgré les nouvelles trêves et les paix renouvelées qui interrompirent les hostilités qui opposèrent à plusieurs reprises le deux pays, la Valachie fut définitivement intégrée dans l'espace spirituel de Byzance.

***

Ștefan ANDREESCU, *Presiune otomană și reacție ortodoxă în Moldova urmașilor lui Petru Vodă Rareș / La pression ottomane et la réaction orthodoxe en Moldavie, au temps des descendants du Prince Petru Rareș / Ottoman Pressure and Orthodox Reaction in Moldavia, in the Time of Prince Petru Rareș's Descendants (p. 25-59)*

Prigoana religioasă dezlănțuită în Moldova, la 15 august 1551, a avut o amploare deosebită. Studiul de față analizează izvoarele mai demult sau mai de curând publicate, spre a lămuri cauzele reale ale acestei crize. Ținta persecuțiilor, hotărâte de Ștefan vodă Rareș împreună cu înaltul cler ortodox și cu membrii sfatului său, au fost armenii, catolicii, protestanții și, după cât se pare, chiar negustorii evrei sosiți din Imperiul otoman.

Cea mai plauzibilă explicație pentru această violentă manifestare de intoleranță rămâne tot cea oferită de cronicarul Grigore Ureche, la mijlocul secolului al XVII-lea: domnul în funcție a încercat să șteargă sau măcar să atenueze șocul mental produs în societatea moldovenească de gestul fratelui său mai mare, Iliăș Rareș, care, la 30 mai 1551, la Istanbul, a părăsit ortodoxia și a trecut la islam. Trebuie spus că actul respectiv a fost precedat de o măsură fiscală extraordinară, luată puțin după 25 martie 1551, pe când Iliăș încă se mai afla pe tron: atunci au fost suprimate imunitățile fiscale ale mănăstirilor din Moldova, dar și ale înaltului cler și ale boierilor. Apoi, îndată după convertirea de la Istanbul, au circulat zvonuri intense potrivit cărora sultanul Soliman vroia să schimbe statutul politic al Moldovei, trecându-o sub administrare otomană directă, cu readucerea la cârma ei a lui Iliăș-Mohamed. Acestea și alte semne indică un moment de tensiune ieșită din comun, pe care vârfurile ierarhiei civile și eclesiastice au încercat să o compenseze prin efortul de întărire a ortodoxiei, ca unică posibilitate de a salva statul moldovenesc de la un dezastru ce părea iminent.

Autorul studiului identifică în rândul păcătoșilor chemați la Judecata de Apoi, scenă zugrăvită pe pereții exteriori ai bisericii mănăstirii Râșca, chipul lui Iliăș Rareș înconjurat de un grup compact de turci, în ținute caracteristice.

În fine, la sfârșit sunt trecute în revistă unele documente nefolosite, care dovedesc odată în plus implicarea generalului imperial Gianbattista Castaldo în asasinarea lui Ștefan vodă Rareș, la 1 septembrie 1552, în cortul său din tabăra de la Țuțora.

The religious persecutions launched in Moldavia on 15 August 1551 had an extensive impact. This article scrutinizes the documents published more or less recently, in order to determine the causes of this crisis. The persecutions, initiated by Prince Ștefan Rareș together

with the higher Orthodox clergy and the members of his council, targeted Armenians, Catholics, Protestants and, seemingly, Jewish merchants from the Ottoman Empire.

The most plausible explanation for such a violent display of intolerance remains the one advanced by chronicler Grigore Ureche in the mid-seventeenth century: an attempt by the ruling prince to neutralize or attenuate the mental shock produced in the Moldavian society by his elder brother, Iliăș Rareș, who on 30 May 1551, at Istanbul, had renounced the Orthodox faith to embrace Islam. It is noteworthy that the conversion was preceded by extraordinary fiscal measures taken shortly after 25 March 1551, when Iliăș was still ruling, namely the suppression of the fiscal immunity of monasteries in Moldavia, of the higher clergy and of the boyars. After Iliăș's conversion in Istanbul, rumor had it that Sultan Suleiman was about to change the political statute of Moldavia and place it under Ottoman administration, with Iliăș-Mohammed restored to the Moldavian throne. All these circumstances, as well as several other signs, point out to an extraordinary tension. The prince and the ecclesiastic authorities tried to compensate for this tension by an effort to strengthen Orthodoxy, viewed as the only means to avoid an imminent disaster for Moldavia.

The author of the present paper identifies Iliăș Rareș, surrounded by a group of Turks in specific attire, among the sinners from the Day of Judgment scene painted on the outer walls of Râșca Monastery.

A review is made of several documents, previously unused, which substantiate the involvement of the Imperial General Gianbattista Castaldo in the assassination of Prince Ștefan Rareș on 1 September 1552, in his tent, in the camp of Țuțora.

***

Andrei PIPPIDI, *„Belicâne” - legendă și realitate / „Belicâne” – légende et réalité / „Belicâne” – Legend and Reality (p. 61-73)*

Mai multe surse de secol XVII (rapoarte ale misionarilor catolici) consemnează o tradiție referitoare la un domn al Moldovei al cărui nume, „Jupuitorul de câini”, evocă scene de o cruzime nedepășită. Același personaj vestit i-a persecutat sălbatic pe catolicii din țara sa. Numele său era Ștefan: avem de ales între Ștefan IV (1517-1527) și Ștefan VI (1551-1552). Ultimul este bine-cunoscut pentru persecuția dezlănțuită împotriva armenilor, pentru a-i obliga să se convertească la ortodoxie. Acțiunea împotriva catolicilor trebuie să fi avut aceeași semnificație, dar a fost potențată și de conflictul de interese cu vecina Polonie, apărătoare constantă a catolicismului în regiune. În egală măsură însă, Ștefan IV ar fi un candidat potrivit pentru identificarea domnului persecutor, fiind cunoscut pentru comportamentul autocratic față de vasalii săi. Într-o scrisoare din 1523 a umanistului italian Pietro Martire d'Anghiera, aflat la curtea spaniolă, domnul este descris drept un om brutal și neloyal. Scrisoarea descrie cumplita vărsare de sânge care a provocat revolta împotriva domnului a unor membri ai boierimii moldovene. Este un document însemnat, inspirat cu siguranță de o versiune polonă. Cele mai cumplite acuzații la adresa lui Ștefan VI vor repeta acuzațiile aduse lui Ștefan IV. Prin urmare, cei doi domni au fost contopiți în aceeași tradiție, păstrată de memoria populară. Dovezi indirecte confirmă faptul că armenii și catolicii erau considerați drept eretici în prima jumătate a secolului al XVI-lea, cel puțin în momentele de neîncredere față de Imperiul otoman și Polonia. Influența polonă în occident a fost întotdeauna importantă și a contribuit la crearea unei legende negre a despotismului, folosită cu dibăcie împotriva românilor de fiecare dată când s-a ivit ocazia de a impune unitatea religioasă ca stavilă intențiilor cuceritoare..

Several 17th century sources (reports of Catholic missionaries) mention a tradition about a prince of Moldavia whose surname ‘The Dog-Skinner’ evoked scenes of unsurpassed savagery. The same notorious character had cruelly persecuted the Catholics in his country. His name was Stephen: this leaves us the choice between Stephen IV (1517-1527) and Stephen VI (1551-1552). The last one was best-known for enacting a ruthless persecution against the Armenians, in order to convert them to the Orthodox faith. The action against Catholics must have had the same meaning, but was also stirred by the clash of interests with the neighboring kingdom of Poland, a constant defender of Catholicism in that region. However, Stephen IV was a comparable figure by his autocratic dealing with his vassals. He is described as a brutal and disloyal man in a letter written in 1523 by the Italian humanist Pietro Martire d’Anghiera, who was then living at the Spanish Court. The letter describes the tremendous bloodshed that determined a rebellion against the prince among members of the Moldavian nobility. It is a significant document, certainly inspired by the Polish version of the evil practices by which the realm of Moldavia was oppressed. The worst charges against Stephen VI will repeat what had already been said about the bad old ways of Stephen IV. Therefore, the two were confounded in the same tradition which was preserved by popular memory. Indirect evidence confirms that Armenians and Catholics had been regarded as heretics during the first half of the 16th century, at least in moments of defiance against the Ottoman Empire and Poland. Poland’s influence was always great in the West and contributed to create a Black Legend of despotism, usefully employed against the Romanians every time an opportunity presented itself of imposing religious unity as a barrier to conquering enterprises of their neighbors.

***

Matei CAZACU, *La Conversion à l’Islam du prince Iliaş Rareş. Un nouveau témoignage / Prince Iliaş Rareş’ Conversion to Islam. A New Document (p. 75-78)*

Convertirea la Islam a lui Iliaş Rareş a fost un gest spectaculos care a lăsat numeroase urme în sursele de epocă. Un astfel de izvor, publicat în urmă cu 30 de ani, dar ignorat până acum de istoricii care s-au aplecat asupra subiectului oferă informații noi și interesante. Este vorba de o scrisoare nedată, dar redactată foarte probabil în intervalul iulie-august 1551 de nobilul polon Bernard Pretwicz. Valoarea documentului e dată de faptul că principala sursă de informație a constituit-o un membru al suitei lui Iliaş Rareş care își însoțise domnul la Constantinopol. Potrivit acestei mărturii, inițiativa turcirii ar fi fost rezultatul presiunilor sultanului care l-ar fi pus pe domnul Moldovei să aleagă între renegarea credinței și exil. Convertirea domnului nu a fost urmată și de cea a membrilor suitei sale. În ciuda amenințărilor și caznelor la care au fost supuși, aceștia au refuzat să-și lepede credința și au fost în cele din urmă eliberați și lăsați să se întoarcă în Moldova.

The Moldavian prince Iliaş Rareş’s conversion was a spectacular decision that engendered a large amount of diplomatic reports. Among these, there is one written by the Polish nobleman Bernard Pretwicz, published 30 years ago but ignored until now by the scholars. The document is undated but, in any case, it was written sometimes around July-August 1551. The importance of this report is due to Pretwicz’s main source, one of the members of prince Iliaş Rareş’s suite. According to this document the conversion was the result of sultan Suleyman the

Magnificent's direct request. „The Great Turk” compelled Iliăș and the members of his suite either to abjure their faith or to go to exile. The prince chose to become a Muslim, but the Moldavian boyards refused to do the same. They resisted Ottoman threats and, eventually, received permission to return to their country.

***

Ovidiu CRISTEA, „*Si e fatto Turcho: di ricco povero, di Signor Schiavo*”. *Bailul venețian Bernardo Navagero despre turcirea lui Iliăș Rareș / „Si e fatto Turcho: di ricco povero, di Signor Schiavo*”. *Le baile vénetien Bernanrdo Navagero sur la conversion d’Iliăș Rareș à l’Islam / „Si e fatto Turcho: di ricco povero, di Signor Schiavo*”. *The Venetian Bailo Bernardo Navagero on Iliăș Rareș’s Conversion to Islam (p. 79-99)*

Convertirea la islam a lui Iliăș Rareș a făcut, în istoriografia românească, obiectul a numeroase studii. Cu toate acestea, au rămas neelucidate o serie de aspecte referitoare la motivele care l-au împins pe domnul Moldovei la un asemenea gest fără precedent, precum și la consecințele pe care le-a provocat. Un număr de șase rapoarte venețiene inedite redactate în perioada iulie-august 1551 de bailul venețian la Constantinopol, Bernardo Navagero, permit reluarea discuției furnizând o serie de informații noi. Rapoartele lui Navagero oferă date despre cronologia sosirii lui Iliăș Rareș la Poartă, despre motivele care l-au determinat să-și abjure credința, despre reacția supușilor moldoveni aflați în suita domnului și despre atitudinea demnitarilor otomani, în special a marelui vizir Rustem pașa, în privința deciziei lui Iliăș. Aceleași documente oferă date suplimentare despre situația Moldovei în perioada următoare convertirii domnului.

The conversion to Islam of the eldest son of Petru Rareș has been studied thoroughly by the Romanian historiography, but there are still a few unsettled issues concerning the aims and the consequences on this extreme choice. The present paper discusses a number of six contemporary accounts, written in July-August 1551 by the Venetian bailo in Constantinople, Bernardo Navagero. These documents bring new insights on the apostasy of Iliăș Rareș. Navagero’s avvisi discuss the chronology of events, the reasons that had pushed the prince to become a Muslim, the reaction of his Moldavian subjects and the subsequent hesitation of Iliăș Rareș to pursue his intentions and, finally, the intervention of grand vizier who compelled the prince to fulfill his promises.

The same documents give some evidence about the situation in Moldavia after Iliăș Rareș’s conversion and on the political state of affairs of the principality in an age dominated by the confrontation between the Habsburgs and the Ottoman Empire.

***

Nagy PIENARU, *Un act otoman privitor la convertirea voievodului Iliăș (30 mai 1551) / Un acte ottoman concernant la conversion du prince Iliăș (30 mai 1551) / An Ottoman Document on Voivode Iliăș’s Conversion to Islam (30 May 1551) (p. 101-110)*

Articolul de față cuprinde traducerea în limba română a unui inventar al darurilor primite de Iliăș Rareș, fost domn al Moldovei (1546-1551), cu ocazia convertirii la Islam. Documentul conține lista darurilor primite de Mehmed Beg (numele luat de Iliăș la convertire) de la membri

ai elitei otomane, în timpul mării ceremonii organizate pe malurile Bosforului, în Palatul imperial, pe 30 mai 1551. Darurile au constat în general din diverse tipuri de stofe din mătase de lux pentru veșminte. Documentul oferă detalii interne despre lupta pentru putere la curtea otomană, precum și unele date despre suporterii și prietenii noului beg de Silistra.

This article includes the Romanian translation of the inventory drawn up on the occasion of Iliăș Rareș's conversion to Islam, . The document includes the list of gifts presented to Mehmed Beğ (Iliăș's new name) by members of the Ottoman elite during the grand ceremony held on the Bosphorus shores, at the Imperial Palace, on 30 May 1551. The gifts are mostly luxurious silk fabrics for clothes. This document also provides some insights on the struggle for power at the Ottoman court, as well as some details about the supporters and friends of the new beg of Silistra.

***

Lucian-Valeriu LEFTER, *Neamuri și înrudiri la boierii lui Ștefan cel Mare / Familles et parentés des boyards du prince Etienne le Grand / Stephen the Great's Boyars. Families and Kinships (p. 111- 144)*

Urmărind genealogia marilor boieri din vremea lui Ștefan cel Mare, găsim înaintașii lor între boierii lui Alexandru cel Bun și a primilor voievozi ai Moldovei din a doua parte a veacului al XIV-lea. Atât boierii lui Ștefan cel Mare, cât și cei ai lui Petru Rareș sau Alexandru Lăpușeanu, în secolul al XVI-lea, sunt urmașii acelor viteji războinici care au fost alături de Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei.

Demonstrarea acestei afirmații se poate face doar prin cercetare prosopografică. Pentru aceasta, am ales să urmăresc neamurile și înrudirile a zece dintre boierii sfatului domnesc al lui Ștefan cel Mare: Ion Dobrul, Barsu stolnicul, Cozma Șandrovici, Șteful pârcălabul, Ivașco Hrincoș, Stețco Dămăcuș, Oană Pântece, Hodco Știbor, Toma Cândea și Costea Orăș. Cercetare familiilor acestora a scos la lumină, dintre părinții și rudele lor, încă 20 de dregători înaintea de domnia lui Ștefan cel Mare. .

Concluzia este că principiul fundamental în clădirea tuturor familiilor boierești, decurgea din alianțele matrimoniale fructuoase, cu scopul păstrării patrimoniului și creșterii autorității neamului. De aceea, atât boierii din vremea lui Ștefan cel Mare, cât și alții, aveau legături de rudenie vechi și numeroase.

The genealogy of the grand boyars of Stephen the Great's reign can be traced back to the second part of fourteenth century. Stephen the Great's boyards, as Petru Rareș's and Alexandru Lăpușeanu's, in the sixteenth century, were the descendants of the brave soldiers rallied around Dragoș and Bogdan, the founders of Moldavia.

In order to demonstrate this assertion a prosopographical research is required. The present paper focuses on the families and kinships of ten members of Stephen the Great's princely council: Ion Dobrul, stolnic Barsu, Cozma Șandrovici, pârcălab Șteful, Ivașco Hrincoș, Stețco Dămăcuș, Oană Pântece, Hodco Știbor, Toma Cândea, and Costea Orăș. The research reveals that no less than 20 relatives of the aforementioned boyars held court dignities prior to Stephen the Great's reign.

Therefore, the fundamental principle of all boyar families consisted of successful matrimonial alliances with the purpose of preserving the patrimony and increasing the family's power. For this reason, the political elite of Stephen the Great's reign had ancient and extensive kinships.

***

Ștefan S. GOROVEI, *O controversă: „doamnele” lui Bogdan al III-lea / Une controverse: „les épouses” de Bogdan III / A Controversy: Bogdan III's « Wives »* (p.145-157)

Un studiu recent publicat de Alexandru Simon, „*Fata de la nemți*”. *Bogdan III, Maximilian I și o căsătorie din 1513*, a adus o contribuție importantă la dosarul alianțelor matrimoniale ale domnilor Moldovei, dosar a cărui amploare și complexitate i-a descurajat adeseori pe cercetători. Documentul, descoperit și publicat de autorul menționat, în arhivele austriece, se referă la căsătoria domnului Moldovei, Bogdan al III-lea, fiu și succesor al lui Ștefan cel Mare, cu o prințesă pe care împăratul Maximilian I ar fi ales-o. În legătură cu această căsătorie, care a avut loc în vara sau la începutul toamnei 1513, există mai multe documente polone. În nici unul dintre acestea nu este menționat numele celei luate în căsătorie; în consecință, d-l Simon a tras concluzia că acest nume reprezenta un loc comun, atât din punct de vedere epistolar, cât și din cel al diplomației europene și, drept urmare, consideră că este foarte greu de identificat „domnița care a venit de la nemți”.

Cu toate acestea numele este bine cunoscut istoricilor români de mai bine de un secol, grație unui document din 1515. Domnița se numea Ruxanda (Roxana). Identitatea acesteia a fost, la rândul ei, stabilită în mod incontestabil și de multă vreme: Ruxanda era fiica lui Mihnea cel Rău, domn al Țării Românești (1508-1509). Această alianță dinastică a fost luată în calcul, din timpul vieții lui Mihnea, în 1509, în momentul în care proiectul lui Bogdan al III-lea de a se căsători cu o rudă a regelui Poloniei eșuase în chip evident. Cu toate acestea, căsătoria a trebuit să fie amânată din cauza deceselor care au afectat cele două familii domnitoare în 1510 și 1511 (poate și în 1512).

Trebuie deci acceptat că nu se mai poate vorbi de „soțiile” lui Bogdan al III-lea (două, trei sau chiar patru potrivit unor istorici) ci de o singură soție, doamna Ruxanda, care i-a supraviețuit fără însă a-i dăruii copii. Succesorul lui Bogdan a fost Ștefan cel Tânăr, un bastard devenit legitim, născut cu câțiva ani înainte de căsătoria tatălui său cu Ruxanda.

Une étude récemment publiée (Alexandru Simon, „*Fata de la nemți*”. *Bogdan III, Maximilian I și o căsătorie din 1513* [„La fille venue des Allemands”. *Bogdan III, Maximilien I et un mariage de 1513*], dans *Anuarul Școlii Doctorale. „Istorie. Civilizație. Cultură”*, II, Cluj-Napoca, 2006, p. 103-114) a apporté une contribution importante au dossier des alliances matrimoniales des princes de Moldavie, dossier dont l'ampleur et la complexité ont constamment découragé les chercheurs. Le document, tiré des archives autrichiennes et communiqué par l'auteur de cette étude, concerne le mariage de Bogdan III – prince de Moldavie (1504-1517), fils et successeur d'Etienne le Grand († 1504) – avec une fille que l'empereur Maximilien Ier avait choisie et envoyée (détails qui justifient l'allusion dans le titre à „la fille venue des Allemands”) pour épouser le prince moldave. Au sujet de ce mariage – qui eut lieu en 1513,

pendant l'été ou au commencement de l'automne – il y a aussi plusieurs documents polonais. On ne trouve pas, dans tous ces documents, le nom de la fiancée; par conséquent, l'auteur mentionné conclut que ce nom „représentait un lieu commun, tant du point de vue strictement épistolaire, que du point de vue de la diplomatie européenne” et prévient les lecteurs quant à la grande difficulté d'identifier cette „fille venue des Allemands” („Nous ne pouvons pas promettre qu'il soit possible de dénicher d'ici peu qui fut la fiancée envoyée à Bogdan pendant l'été de 1513”).

Néanmoins, le nom de cette personne est très bien connu aux historiens roumains depuis plus d'un siècle (1865), grâce à un document de 1515: elle s'appelait Ruxanda (Roxane). Son identité a été elle aussi incontestablement et depuis longtemps établie: Ruxanda était la fille de Mihnea le Mauvais, prince de Valachie (1508-1509). Cette alliance dynastique fut envisagée, semble-t-il, du vivant de ce dernier, en 1509, lorsque la faillite du projet polonais de Bogdan III fut évidente; pourtant, elle dut attendre quelques années, ajournée à cause des décès qui avaient frappé les deux familles princières en 1510 et 1511 (peut-être en 1512 aussi).

Il faut accepter, de la sorte, qu'on ne peut plus parler des „épouses” de Bogdan III (deux, trois ou même quatre, selon certains historiens), mais d'une seule épouse, la princesse Ruxanda, qui lui survécut sans lui donner des enfants; le successeur de Bogdan fut Etienne le Jeune, un bâtard légitimé, né plusieurs années avant le mariage de son père avec Ruxanda.

***

Maria Magdalena SZÉKELY, *Cui a aparținut mormântul din pronaosul Dragomirnei? / Le tombeau découvert dans le narthex du monastère de Dragomirna à qui a-t-il appartenu? / To Whom Did the Tomb of the Pronaos of Dragomirna Monastery Belong?* (p. 159 – 168)

În toamna anului 1964 arheologul Vlad Zirra a descoperit la mănăstirea Dragomirna, în narthexul bisericii, un mormânt intact, cu toate veșmintele cu care, la o dată necunoscută, a fost înmormântată o femeie a cărei identitate nu a putut fi stabilită. În absența pietrei tombale, singurele elemente utilizabile în încercarea datării mormântului au rămas veșmintele. După cercetări minuțioase asupra acestora, dar și asupra stofelor din care au fost confecționate, Corina Nicolescu a datat costumul - și, în consecință, și mormântul - la mijlocul secolului al XVII-lea, identitatea femeii înmormântate rămânând enigmatică.

Locul de înhumare dovedește că femeia a aparținut familiei unuia dintre ctitorii mănăstirii însă, întrucât Dragomirna a avut trei ctitori - un prelat (mitropolitul Anastasie Crimca), un domn al Moldovei (Miron Barnovschi) și un mare boier (logofătul Luca Stroici), dificultatea stabilirii unui context genealogic clar al femeii înhumate este și mai mare. După eliminări succesive rămâne totuși o singură posibilitate: familia Stroici. Analizând diferite surse de la mijlocul secolului al XVII-lea, între care două testamente din 1650, autoarea studiului consideră că mormântul din narthexul bisericii mănăstirii Dragomirna a aparținut Mariei (Marica), fiica lui Ionașco Stroici și nepoată a logofătului Luca Stroici (căsătorită mai întâi cu postelnicul Draco și a doua oară cu vornicul Mihalcea Tăban). Maria fusese crescută ca orfană în casa lui Miron Barnovschi și a murit, fără a avea copii, la mai puțin de 34 de ani.

Dans l'automne de l'année 1964, l'archéologue Vlad Zirra découvrait au Monastère de Dragomirna, dans le narthex de l'église, un tombeau intact, avec tous les habits avec lesquelles avait été enterrée, à une date inconnue, une femme elle aussi inconnue. En l'absence de la

pierre tombale (détruite depuis longtemps et sans avoir été copiée), les seuls éléments utilisables pour essayer de dater le tombeau restent les pièces du costume. Après des recherches minutieuses, visant non seulement les vêtements trouvés dans le tombeau, mais aussi les étoffes elles-mêmes, Corina Nicolescu a daté le costume – et, par conséquent, le tombeau aussi – au milieu du XVIIe siècle. Mais l'identité de la femme resta énigmatique.

La place de l'inhumation prouve que cette dame appartenait à la famille de l'un des fondateurs du monastère. Mais, vu que Dragomirna a eu trois fondateurs – un prélat (le métropolitain Anastase Crimca), un prince de Moldavie (Miron Barnovschi) et un grand boyard (le logothète Luca Stroici) – la difficulté de placer la dame dans un contexte généalogique clairement défini était encore plus grande. Après des éliminations successives, une seule solution restait: la famille Stroici. En fouillant diverses sources écrites du milieu du XVIIe siècle, parmi lesquelles deux testaments de 1650, l'auteur croit avoir trouvé cette solution: le tombeau découvert dans le narthex de la grande église du Monastère de Dragomirna a appartenu à Marie (Marica), fille de Ionașco Stroici et petite-fille du logothète Luca Stroici (mariée la première fois au postelnik Draco et en seconde nocces au dvornik Mihalcea Tăban). Elle avait été élevée comme orpheline par le prince Miron Barnovschi et elle mourut sans enfants à moins de 34 ans.

***

Violeta BARBU, TŪDŌS Kinga, *Portretul unei doamne transilvănene: Sara Bulcești (1655-1708) / Le portrait d'une dame transylvaine: Sara Bulcești (1655-1708) / A Portrait of a Transylvanian Lady: Sara Bulcești (1655-1708) (p. 169-208)*

Pe baza unor documente de epocă și în special pe temeul unui voluminos testament redactat în 1696, reprodus în traducere românească, studiul reface biografia unei doamne din nobilimea transilvăniană, Sara Buicescu-Bulcești. Născută dintr-un tată român, boier din Țara Românească și o mamă nobilă maghiară, Sara Bulcești a fost măritată de două ori, prima dată cu Szekelz Lazslo, a doua oară cu guvernatorul Transilvaniei, Ștefan Haller. Între cele două căsătorii, Sara Bulcești a redactat un testament care reprezintă poate cel mai grăitor document de acest tip din Transilvania secolului al XVII-lea. Testamentul pune în lumină personalitatea unei femei de cultură, patroană a bisericilor și ocrotitoare a tiparului, protectoare a săracilor, administratoare energică a unor întinse proprietăți, amatoare de lux și de modă.

Using several documents from the period under scrutiny, especially a Hungarian testament, which is translated into Romanian, this paper sketches the biography of a seventeenth century Transylvanian noble lady, Sara Bulcești. Born in Wallachia, from a Romanian father and a Hungarian mother, Sara Bulcești was married twice, first with Székely László, then, after his death, with the Transylvanian governor, Haller István. In between the two marriages, as a widow, Sara wrote a testament, which probably represents the most outstanding document of this kind, extant from the seventeenth century. Through this document the personality of a woman of a keen baroque sensibility, active in the public sphere, supportive of the Reformed Church, interested in promoting education, skilled in conducting business and networking in the political arena can be grasped. Moreover, the inventory of her garments and jewelry testifies to her inclination to luxury and fashion.

***

Alexandru CIOCÎLTAN, *Martin Gruneweg prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea / Martin Gruneweg à travers la Moldavie, la Valachie et la Dobroudja / Martin Gruneweg's Travels to Moldavia, Wallachia, and Dobroudja (p. 209-248)*

Studiul prezintă călătoriile lui Martin Gruneweg prin cele două țări românești și prin Dobrogea otomană între 1582-1586. Autorul, german originar din Danzig, s-a angajat în 1582 în slujba unor negustori armeni din Liov, cu care a întreprins șase călătorii în Imperiul Otoman. În 1588 el părăsește confesiunea luterană, se convertește la catolicism și intră în Ordinul dominican la Liov. S-a perindat ulterior prin mai multe conventuri dominicane din Polonia, sfârșindu-și viața în jurul anului 1618. Însemnările sale, bazate pe jurnalul său de călătorie, au fost scrise în limba germană între 1601 și 1606.

După o scurtă prezentare biografică a lui Martin Gruneweg, studiul înfățișează pe baza însemnărilor acestuia, itinerariile și comerțul prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea. S-a insistat pe probleme de geografie istorică, încercându-se identificarea și localizarea toponimelor menționate de autor. Martin Gruneweg oferă informații importante despre calamitățile naturale care au afectat aceste teritorii. Sunt amintite mărfurile duse în Imperiul otoman și cele aduse de acolo în Polonia. Informații prețioase despre vămi și circulația monetară întregesc acest capitol.

O altă secțiune a studiului privește descrierea Moldovei, a Țării Românești și a Dobrogei în care sunt prezentate orașele, satele și monumentele văzute de autor. Se remarcă în mod special valoarea deosebită a descrierilor etnografice care îi vizează pe români și tătari.

Ultima secțiune tratează legăturile dintre Ordinul dominican și Moldova.

This paper discusses Martin Gruneweg's travels to the Romanian Principalities of Moldavia and Wallachia, and to the Ottoman province of Dobroudja, in 1582-1586. Gruneweg, a German born in Danzig, came into the service of some Armenian tradesmen from Lwów in 1582, and accompanied them on six voyages to the Ottoman Empire. In 1588 he converted from Lutheranism to Catholicism, and joined the Dominican Order at Lwów. He lived as a monk in several Dominican convents in Poland, and died around 1618. His notes, based on his travel journal, were written in German in 1601-1606.

After a short biography of Gruneweg, this paper analyses the commercial routes and exchanges in Moldavia, Wallachia, and Dobroudja, based on his travel notes. This article focuses on issues of historical geography, identifying and locating several toponyms mentioned by the German author. Gruneweg also provides information on natural calamities, on commodities exported to the Ottoman Empire and from the Ottoman Empire to Poland, on the customs system, and on monetary circulation.

A distinct section in the present paper analyses Gruneweg's description of Moldavia, Wallachia, and Dobroudja, including the towns, villages and monuments visited by the author. Quite valuable are the ethnographical descriptions of the Romanians and the Tatars.

The final section focuses on the relations between Moldavia and the Dominican Order.

***

Petronel ZAHARIUC, *Actul de întemeiere al colegiului lui Vasile Lupu de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași / Le document attestant la fondation du Collège de Vasile Lupu du*

Monastère Trei Ierarhi de Jassy / The Foundation Document of Vasile Lupu College of Trei Ierarhi Monastery of Iași (p. 249-278)

Mănăstirea cu hramul Sfinților Trei Ierarhi: Vasile cel Mare, Grigore Teologul și Ioan Gură de Aur a fost întemeiată de Vasile Lupu pentru ca între zidurile ei să funcționeze un colegiu. La 9 mai 1640, în mănăstire a luat ființă un colegiu teologic, după modelul colegiului teologic de la Kiev, cu menirea de a ridica nivelul cultural al țării și de a pregăti tineri capabili să participe la discuții și polemici teologice cu învățații catolici și protestanți. Elevii colegiului au fost recrutați dintre absolvenții școlilor elementare din Moldova, ce proveneau din familiile oamenilor de rând (mici boieri, preoți, negustori, meșteșugari) sau din familii mai bogate, iar întreaga cheltuială necesară instruirii lor a fost suportată de domnie. De altfel, și întreținerea micului grup de profesori venit de la Kiev, în frunte cu Sofronie Poceațki, a fost asigurată de venitul anual al satelor Răchiteni, Tămășeni și Iugani, precum și de venitul „feredeului” domnesc, ridicat de „râvnitorul și apărătorul sfintei evlavii răsăritene” și dăruit mănăstirii Trei Ierarhi. Colegiul a funcționat în mănăstirea Trei Ierarhi până în anii 1644-1645, atunci când s-a terminat construcția unei noi clădiri („marele colegiu”), situată în afara zidurilor mănăstirii. În anii următori, 1646-1647, profesorii-călugări kieveni au fost înlocuiți cu profesori-călugări greci, iar activitatea colegiului a decăzut. După zece ani, în primăvara anului 1656, noul domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, a încercat să readucă în mănăstire cărturari kieveni și să refacă importanta instituție de învățământ public din Moldova.

The monastery dedicated to the three hierarchs, Basil the Great, Gregory of Nazianzus and John Chrysostom, was founded by Vasile Lupu, in order to institute a theological college. This institution, similar with the one in Kiev, was founded on 9 May 1640. Its mission was to educate young people who would subsequently be able to participate in theological discussions and polemics with Catholic and Protestant scholars. Students were recruited from elementary school graduates in Moldavia and came from families of lesser boyars, priests, tradesmen, and craftsmen, but also from rich families. All expenses related to their education were covered by the Prince, whereas expenses related to the small group of professors who came from Kiev, including the notable Sofronie Poceațki, were covered from the annual revenue of the villages of Răchiteni, Tămășeni, and Iugani, as well as from the Prince's feredeu, levied by the “fervent defender of the holy eastern faith” and donated to the Trei Ierarhi Monastery. The college functioned until 1644-1645, when a new building (the “greater college”) was completed outside the monastery. In the following years, 1646-1647, the monks from Kiev, who had initially made the teaching corps, were replaced with Greek monks, and the activity of the college lost momentum. Ten years later, in the spring of 1656, efforts have been made by the new ruling prince of Moldavia, Gheorghe Ștefan, to reintroduce scholars from Kiev and revive this important educational institution of the Moldavian Principality.

***

Laurențiu RĂDVAN, *Noi puncte de vedere privind începuturile orașelor medievale ale Moldovei/ Des points de vue nouveaux sur les premières villes médiévales en Moldavie / New Perspectives on the Emergence of Medieval Moldavian Towns (p. 279-310)*

Problema apariției orașelor moldovenești s-a aflat de multă vreme în atenția istoricilor. Constantin C. Giurescu, Mircea D. Matei, Nicolae Grigoraș, Victor Spinei și alții au formulat diferite ipoteze cu privire la acest complicat proces istoric, plecând de la puținele surse disponibile. Mai multe studii au identificat în aceste surse elemente care leagă procesul de urbanizare din Moldova de structurile Europei Centrale. Cu toate acestea, ele nu au reușit să furnizeze o explicație credibilă asupra modului în care aceste elemente au fost introduse, conferind trăsături specifice orașelor din această regiune. Studiul de față va încerca să identifice elementele care leagă orașele din Moldova de cele din Europa Centrală, în special de cele din Polonia și Ungaria. Cercetarea noastră este structurată pe următoarele direcții: 1) prezența unor grupuri însemnate de coloniști, atât germani cât și unguri, așezați de către reprezentanții regelui ungar (între 1345/4-circa 1364) sau de către primii domnitori ai Moldovei (după circa 1364) în sau în preajma așezărilor autohtone mai vechi; 2) modul în care acești coloniști de origine catolică s-au așezat (topografie locală, piețe centrale, trăsături ale așezărilor obișnuite), ca de altfel și privilegiile acordate; 3) urmele lăsate de coloniști în corpurile administrative ale orașelor (*șoltuz, voit, pârgar*); 4) elemente care au favorizat adoptarea „legii saxone” în orașele moldovenești. Tranziția spre această „lege” nu a presupus doar adoptarea normelor legale, ci era parte a unui proces elaborat de *locatio civitatis* care fixa reguli de întemeiere a orașelor pe principii noi (în special cele unde se stabiliseră coloniști). În vreme ce în Valahia putem doar presupune că *locatio* a fost întrebuințată la Câmpulung, Moldova oferă argumente în sprijinul afirmației că procesul a existat în mai multe orașe (Baia, Siret, Suceava, Roman, etc.), dar cu trăsături specifice, locale. Credem că domnii Moldovei au pus în mișcare tranziția orașelor spre „legea saxonă”, dar nu au reușit să-l ducă până la capăt. Aceasta din cauza condițiilor istorice nefavorabile, în special cele din secolul al XV-lea, când Moldova a devenit teatrul unui conflict politic generalizat, dar și ținta unor raiduri din exterior (mongole, otomane). Toate acestea au afectat orașele și dezvoltarea lor, cu atât mai mult cu cât domnii nu au renunțat la o parte a drepturilor pe care le aveau asupra lor (dreptul asupra domeniului, taxe sporite etc.).

The issue of the emergence of Moldavian towns has long been the focus of many historians. Constantin C. Giurescu, Mircea D. Matei, Nicolae Grigoraș, Victor Spinei et al. have taken different stands when explaining this intricate historical process, relying on the few available sources. Several researchers identified some features that definitely link the Moldavian urbanization process to the structures of Central Europe. However, they were not able to provide a consistent explanation as to how these elements were introduced and how they ascribed specific features to towns in their region. This study will attempt to identify the elements connecting Moldavian towns to those in Central Europe, especially Poland and Hungary. Our research will follow several directions: 1) the presence of large groups of colonists, both German, and Hungarian, settled by the representatives of the Hungarian king (during 1345/1347-cca. 1364) or by the first rulers of Moldavia (after cca. 1364) in or around older local settlements; 2) the settlement of these colonists, of Catholic faith (local topography, central marketplaces, regular settlement outlines), as well as the privileges they were granted; 3) the traces left by settlers in the administrative bodies of towns (*șoltuz, voit, pârgar*); 4) elements that facilitated the adoption of „German law” in Moldavian towns. The transition to this ”law” did not only imply the adoption of legal norms, but was part of the elaborate process of *locatio civitatis*, which made provisions for the foundation of towns on new principles (especially those where colonists settled). While we can only assume that in Wallachia the *locatio* was put into effect at least in Câmpulung, Moldavia provides us with arguments to support the existence of

this process in several towns (Baia, Siret, Suceava, Roman etc.), but with specific, local features. We believe that the rulers of Moldavia set into motion the transition of their towns to the "German law", but failed to complete it, due to the adverse historical conditions, especially in the fifteenth century, when Moldavia became the theatre of widespread internal political conflict, but also a target for raids from abroad (Mongol, Ottoman). All these events took their toll on towns and their development, since the rulers did not ease their obligations (the right over domain, more taxes, etc).

***

Radu LUPESCU, *Istoriografia română și maghiară referitoare la Ioan de Hunedoara (II) / Jean Hunyadi dans l'historiographie roumaine et hongroise (II) / John Hunyadi in Romanian and Hungarian Historiography (II)* (p. 311-332)

Ioan de Hunedoara a fost întemeietorul unei dinastii de scurtă durată dar glorioasă. Mai multe campanii anti-otomane, ocuparea Vienei, o susținută activitate de patron al artelor, introducerea artei Renașterii într-un mediu gotic și încercarea de întemeiere a unei universități, toate acestea sunt legate de numele acestei dinastii și au devenit cele mai importante puncte de reper ale uneia dintre cele mai glorioase perioade din istoria Regatului ungar. Ioan de Hunedoara a reușit să urce într-o ierarhie socială greu de penetrat de către un *homo novus* și a ajuns să ocupe cea mai înaltă funcție din regat și datorită circumstanțelor politice favorabile. Cine a fost acest om și de unde venea sunt întrebări pe care și le puneau și contemporanii. Răspunsurile au variat în funcție de perioadă și interese specifice vremii. Contemporanii săi erau mai puțin preocupați de originea etnică decât de originile sale, de unde putea fi dedus statutul familiei sale. Adversarii s-au folosit de aceasta pentru a discredita familia Huniazilor în ochii aristocrației maghiare. În replică, au fost făcute încercări la curtea regelui Matia de a dovedi o origine veche și aristocratică. Odată cu apariția istoriografiilor naționale, accentul a fost pus pe aspectele naționale, iar ungurii, românii și sârbii au început să le privească drept parte a propriei lor națiuni. Lucrarea de față analizează aceste istoriografii și oferă o perspectivă interesantă asupra ideologiilor și metodelor de cercetare întrebuintate.

John Hunyadi was the founder of a dynasty with a short but glorious life. Several anti-Ottoman campaigns, the occupation of Vienna, a sustained activity of patron of arts, the introduction of Renaissance art into a gothic environment, and the attempt to create a university are all linked to the name of this dynasty, and have become the distinguishing landmarks of one of the most glorious times in the history of the Hungarian Kingdom. John Hunyadi succeeded in making his way in a social hierarchy difficult to penetrate as a *homo novus*, and acceded to the highest position in the kingdom, also aided by favorable political circumstances. Who this man was and where he had come from were questions also asked by his contemporaries. The answers varied according to the period and the particular interests of the time. His contemporaries were less preoccupied with his ethnicity than with his origin, from which the social status of the family could be deduced. Adversaries employed this latter aspect in order to discredit the Hunyadi family in the eyes of Hungarian aristocracy. On the contrary, attempts were made at the court of King Matthias to substantiate an old and aristocratic origin. With the emergence of

national historiographies, accent was laid on national aspects, and the Hungarians, the Romanians and the Serbs started to regard them as scions of their own nations. The present paper makes an analysis of these historiographies and offers an interesting look into the various ideologies and research methods employed.